

УДК 331.361

Г. А. Дмитренко,
д. е. н., професор, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА ОСВІТА ЯК ІМПЕРАТИВ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання місії і стратегічних цілей і деяких засобів розвитку освіти, які пов'язані зі сприянням самореалізації особистості, що і обумовлює підвищення якості життя кожної людини і всього населення країни.

The article views the issues of a mission and strategic aims of some mediums of education development which are connected with the contribution to personal self-realization and is the condition of life quality increase of each person and the whole population of the country.

Сьогодні система освіти України, маючи основоположні програмні і правові документи (програму "Україна ХХІ століття", доктрину, відповідні закони), декларує первинність особистості в усіх навчально-педагогічних процесах. У той час на практиці вітчизняна освіта продовжує орієнтуватися на надання великого обсягу знань репродуктивними засобами, без включення рефлексії учнів. У зв'язку з цим, взагалі викликає сумнів якість освітніх послуг, які надаються споживачам: учням, їх батькам, роботодавцям, зовнішнім мікросоціумам, всьому суспільству як макросоціуму.

Мета цієї статті — розкрити сутність і обґрунтувати можливості переорієнтації системи освіти на особистість, зокрема, на сприяння самореалізації учня (студента) у наступній життєдіяльності у контекст підвищення якості життя відокремленого індивідуума і їх сукупності, яка складає населення сіл, селищ, міст, країни у цілому.

Насамперед слід більш детальноше розглянути категорію "якість життя населення".

Термін "якість життя" сприймають звичайно у двох інтерпретаціях: більш широкої і відносно вузької. У своєму широкому тлумаченні цей

термін поступово витісняє термін "народний добробут", будучи не менш, а скоріше навіть більш широким. Під терміном "якість життя" у його широкому значенні розуміють задоволеність населення своїм життям з точки зору різних потреб та інтересів [1, с.12].

Це поняття охоплює: характеристики та індикатори рівня життя як економічної категорії [2], умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальне забезпечення та гарантії, охорону правопорядку та дотримання прав особистості, природнокліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу і можливість ефективно його використовувати, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності і стабільності.

Друге тлумачення терміна "якість життя" більш вузьке (наприклад, у словосполученні "рівень та якість життя населення"): воно охоплює перераховані характеристики без рівня життя в його економічному розумінні (доходи, вартість акції, споживання).

Ряд характеристик та відповідних їм показників, таких як "умови праці та відпочинку", "соціальне забезпечення", "розвиненість соціальної інфраструктури сфери послуг"

займають проміжне становище і можуть розглядатися у залежності від характеру вирішуваних завдань і як показники рівня, і як характеристики якості життя.

Для виміру якості життя населення (у рамках широкого розуміння сутності цієї категорії, прихильником якого є автор) можливо розглядати два підходи: дедуктивний та індуктивний.

Дедуктивний підхід, достатньо глибоко розроблювальний С.А. Айвазяном та ін. [3], [4], [5], [6], у якості безпосереднього об'єкта аналізу має суспільство у цілому. Цей підхід припускає використання для виміру якості життя населення країни макро-показників, які дозволяють порівнювати у часу якість життя країни відносно себе самої (автодинаміка) і відносно інших країн (міжкраїнова динаміка), що обумовлює можливість рейтингування країн.

Індуктивний підхід у якості безпосереднього об'єкта аналізу розглядає систему функціональних потреб індивіда та ступінь їх задоволення [3]. При цьому, вимірюючи у різних шкалах ступінь задоволеності індивідуумом своєю дієздатністю, станом здоров'я, психологічним станом, якістю "адаптації" у соціальне середовище, відповідністю прийнятої у суспільстві моралі і системи цінностей та ін., виходять на певний інтегральний індикатор (з урахуванням вагомості кожної оцінки) якості життя індивідуума.

Як бачимо, у цьому випадку "якість життя" — це результат суб'єктивної оцінки свого стану самим індивідуумом. Ідучи від окремого до загального, від мікрохарактеристик якості життя до відповідної макрохарактеристики (всього населення) можна отримати інтегрування індивідуальних оцінок з урахуванням ваги і соціальної значущості тих страт, які представляють ці індивідууми.^{1*}

Вважається [4], що реалізація індуктивного підходу потребує великих затрат часу та засобів, які пов'язані з підготовкою, розповсюдженням і обробкою достатнього числа спеціальних анкет.

Автор статті є прихильником поглибленого розвитку і реалізації, насамперед, індуктивного підходу до оцінки якості життя населення, виходячи із таких міркувань.

По-перше, пора вже почати розуміти, що так звана суб'єктивна думка індивідуума про ступінь задоволення власних потреб являє собою найоб'єктивніший індикатор якості життя цього індивідуума. Мова йде про відчуття самої людини, замінити які нічим не можна (людина щаслива настільки, наскільки сама це відчуває). При цьому об'єктивні статистичні показники про споживання тих або інших благ на душу населення

^{1*}У цій статті поняття "індивідуум", "особа", "людина", "індивід" вживають практично як синоніми (лиш з деякими відтінками), у той час як у психологічній науці вони різняться

ня можуть лише опосередковано характеризувати реальне сприйняття людиною об'єму та якості цих благ. З появою кваліметричних оцінок стає можливим якісні відчуття перевести на мову цифр, щоб спостерігати відхилення від бажаного ідеалу у динаміці. Це істотно збагачує управлінський апарат необхідним інструментарієм особливої властивості (у тому числі таким, що включає в себе мотиваційний аспект).

По-друге, при дедуктивному підході, синтетично виходячи на узагальнення, втрачається сам індивід як особистість. У той же час для підвищення якості життя кожного індивіда і повинна будуватись вся система державного управління, що відрізняється сьогодні саме відчуженням від індивіда, його інтересів, обумовлених потребами, сукупність яких формує інтереси населення (а не навпаки).

По-третє, ставлячи у вершину кута індивіда як особистість і починаючи вимірювати (за допомогою кваліметричних оцінок) якість життя, виходячи з його власної думки щодо ступеня задоволеності своїх потреб у різних сферах життєдіяльності, можна вийти на специфічний інтегральний показник, який характеризує глибинну суть якості життя індивідуума.

Це є показник, який може визначитись тільки через відчуття самої людини і який безпосередньо зв'язаний із задоволенням п'яти видів потреб (згідно з пірамідою А. Маслоу): фізіологічних потреб; потреб у безпеці; соціальних потреб у приналежності і визнанні зі сторони соціуму; потреби у самовираженні, самоактуалізації. Мова йде про ступінь самореалізації особистості як інтегральний індикатор задоволеності людиною своїм життєвим статусом, умовами життя, нарешті, якістю життя.

На думку автора, у межах індуктивного підходу до визначення якості життя через відчуття самого індивідуума, має сенс у подальшому перейти до використання терміна "ступінь самореалізації особистості" (людини, індивіда, індивідуума), якщо мова йде про освіту та її людиноцентричність (див. рис.1)

Зв'язок між цими поняттями прямий: чим вища якість життя, тим вищий ступінь самореалізації. Більше того, ці поняття ідентичні з точки зору ступеня задоволення потреб людини, але термін "самореалізація" ніби вбирає у себе більш особистісне і стає інтегральним виразником якості життя індивіда.

Таким чином, з'являється індикатор, що характеризує ступінь задоволення якістю життя через ступінь самореалізації особистості в усіх сферах її життєдіяльності. Конкретно таких сфер чотири: трудова діяльність за місцем праці; сім'я як

найближчий соціум; місце проживання та відпочинку; навчальна діяльність у навчальних закладах.

Саме ступінь задоволення потреб у цих чотирьох сферах визначає ступінь якості життя людини та ступінь самореалізації особистості з урахуванням 5 видів вищезгаданих потреб. Для нас особливе значення мають дві сфери: сфера трудової діяльності людини, у рамках якої відбувається самореалізація індивіда як головної продуктивної сили суспільства і система освіти, остання важлива і як сфера життєдіяльності людини з раннього віку, і як організована управлінська структура, яка істотно впливає на самореалізацію особистості і в інших сферах.

Дослідимо, яким чином це може здійснюватися.

Цілеорієнтація системи освіти на особистість

Якість освітніх послуг визначається їх цінністю або корисністю (з точки зору задоволення потреб) як для самого учня, так і його батьків, а також роботодавців. Крім того, споживачами цих послуг є найближчі мікросоціуми — сім'я, шкільні та трудові колективи та ін., і, нарешті, макросоціум — все суспільство.

З урахуванням цього, давати тільки загальні та професійні знання, як це робить сьогоднішня освіта, — це всього лиш невелика частка ви-

щезгаданої корисності.

Наприклад, яку найголовнішу потребу має людина, яка шукає сенс свого життя? Відповідь може бути тільки одна — потребу самореалізуватись, отримуючи задоволення від праці, сім'ї (особистого життя), навчання, умов проживання та відпочинку. Саме для цього людина з'явилась на світ. Яку глибинну потребу мають батьки? Очевидно, бачити свою дитину щасливою, самореалізованою.

Що означає самореалізуватись, скажімо, у такої найважливішої сфері життєдіяльності людини, якою є його трудова діяльність (на якій "тримається" вся економіка)? Перше — це "сродна" праця, відповідна генетичним здібностям людини, його діловим та особистим якостям.

Очевидно, людина повинна гарно знати свої здібності, свої ділові та особисті якості, свій професійний рівень, щоб по можливості самоадаптуватись, сісти у "свої сани" з урахуванням інтересів роботодавця (організації).

Така ситуація вигідна і роботодавцю — він отримує по-справжньому продуктивного працівника — і тим більш самому робітнику (втім, для повної самореалізації останньому потрібна ще гідна матеріальна винагорода, вдячно-поважні відносини у соціумі та нормальні умови праці).

Таким чином, виникає основна

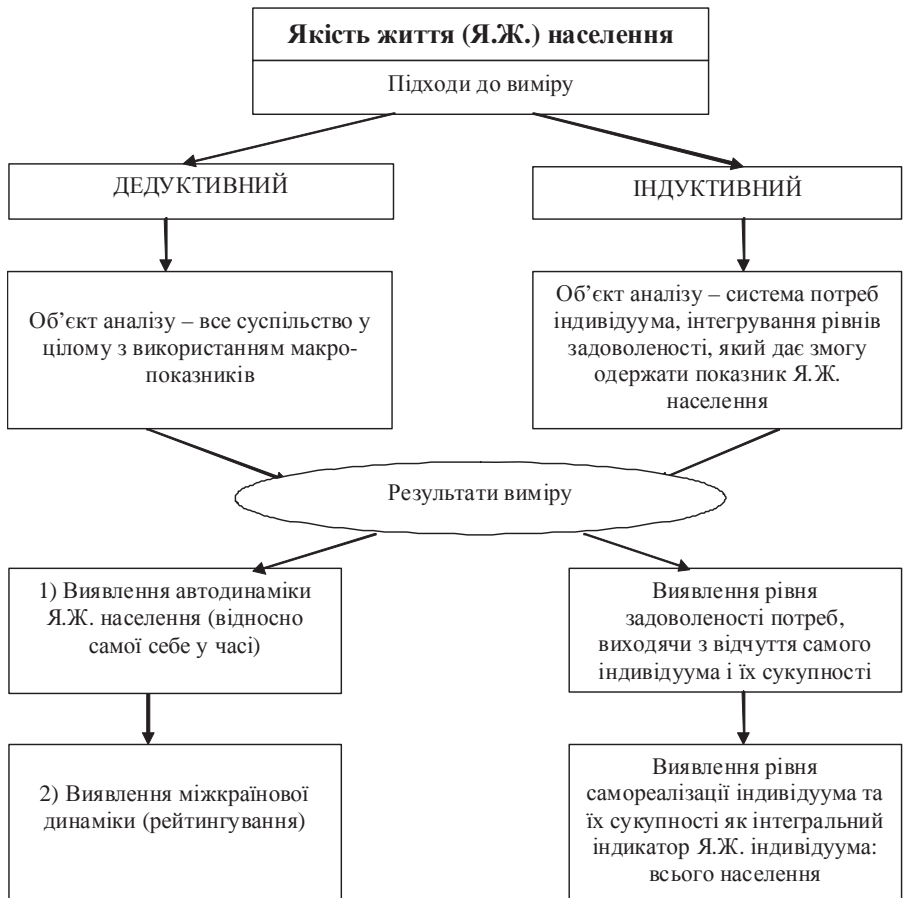

Рис. 1. Два підходи до вимірювання якості життя населення

надзадача людиноцентричної освіти — цілеорієнтовано формувати умови і сприяти самореалізації учнів у наступній життєдіяльності шляхом, в першу чергу, прищеплення їм прагнення до самопізнання. "Людина, яка добре знає себе — це вже мудра людина" (Антуан Сент де Екзюпері). Або, як говорили древні (Сократ) "пізнай самого себе", так і не почуте раніше на території СРСР, і, в більшості, на Україні сьогодні.

Дійсно, знання самого себе дає змогу індивіду самоадаптуватися і самореалізуватися також у оточуючих соціумах. Наприклад, це дозволяє досконало свідомо будувати взаємовідносини з іншими людьми на підставі взаєморозуміння, у трудовому колективі або у такому найскладнішому соціумі, як сім'я. Саме у сім'ї самореалізація людей через любов і одночасно взаєморозуміння вдається не часто, по причині відсутності знань про себе, у тому числі, психологічну сумісність своїх характерів, ціннісних установок, соціотипів та ін.

Взагалі важко переоцінити важливість вищезгаданого стратегічного напрямку діяльності всіх навчальних закладів і апарата Міністерства освіти та науки, місія діяльності якого і повинна полягати у сприянні самореалізації учнів у подальшій життєдіяльності на підставі самопізнання.

У цьому випадку сутність якісних освітніх послуг вже буде зводитися не стільки до надання учню знань будь-яким шляхом (винятково репродуктивно) в їх різноманітні, скільки до надання допомоги дітям у розвитку і самовизначенні.

Не можна сказати, що раніше освіта не займалась питаннями сприяння самореалізації учнів у трудовій діяльності. Так звана профорієнтація на підставі агітації, у тому числі наочної, а також шкільні та в позашкільні гуртки за інтересами грали певну роль. Однак системному виявленню (через відстеження) генетичних здібностей і характерних рис особистості учнів із залученням до цього процесу спочатку батьків, а потім й самих учнів не приділялося практично ніякої уваги. В результаті значна кількість випускників шкіл взагалі не знали, куди йти далі навчатися, та робили це, в основному, зовсім з інших міркувань, ніж знаходити себе у трудовій діяльності.

Людиноцентричність освіти має свої особливості у дошкільній, шкільній та професійній освіті.

У дошкільній системі освіти головною стратегічною задачею стає організація виявлення (на підставі відстеження з занесенням результатів до картки особистості) у дітей визначених генетичних здібностей і характерних рис особистості із залученням до цього процесу батьків. Це різко змінить тональність відносин

батьки-вихователь, який має тепер загальні цілі — сприяти самореалізації дитини у майбутньому житті. Зрозуміло, для цього необхідно провести відповідну просвітню роботу, а вихователям ця функція за спостереженням повинна бути включена у посадові обов'язки.

У шкільній системі вже у більшій мірі треба приділяти увагу (наряду з просуванням відстеження за визначеною методикою) прищеплюванню дітям прагнення до самопізнання через поступове залучення самих дітей до цього процесу.

При цьому характерно, що, оскільки діти краще всього проявляють себе у іграх, треба буде розвивати на науковій підставі індустрію цільових дитячих ігор, тобто таких ігор, які дозволяють з достатньою мірою об'єктивності цілеспрямовано виявляти наявність у дітей тих або інших здібностей і характерних рис особистості.

У такій ситуації особливу роль починає грати початкова школа та її вчителі, імідж яких виявився незаслужено низьким порівняно з вчителями старшої школи. Саме у початковій школі необхідно пробудити у кожного учня прагнення не тільки до пізнання взагалі, але і до самопізнання. У контексті вищезгаданого треба усілякими методами (включаючи економічні) підвищувати імідж вчителів початкової школи з одночасним ретельним підбором тих, хто є "вчителем від Бога".

Відслідковуючи у дошкільних навчальних закладах та школах генетичні здібності і характерні риси особистості дітей разом з батьками, можна почати процес реалізації ідеї пізнання учнями самого себе, свого ЕГО. При цьому особиста картка, куди заносились результати спостережень, до закінчення старшої школи перетворюється у паспорт особистості та видається на руки випускникам.

У системі вищої та професійно-технічної освіти стратегічною задачею людиноцентричної освіти стає підготовка конкурентоспроможних випускників, які здатні самореалізуватися в трудовій діяльності з урахуванням інтересів (вимог) роботодавця.

До рішення цієї проблеми вже сьогодні можна підійти з двох сторін (не очікуючи узаконювання шкільних паспортів особистості).

По-перше, вже на стадії прийому абітурієнтів треба основну увагу приділяти не тестам на знання, а психологічним тестам на виявлення здібностей, ділових та особистих характерних якостей. При цьому треба зробити максимально доступним (у тому числі через спеціальні кредити) вступ до ВНЗ, приймаючи всіх бажаних. Перший курс у цьому випадку присвячується не тільки освоєнню загальнотеоретичних знань, а також поглибленому самовизначенню студентів, адекватності їх здібно-

стей і характерних рис особистості обраної професії.

По-друге, щоб достатньо об'єктивно вирішувати по-перше, треба знати стандарти професійної освіти за спеціальностями. Сьогодні вони достатньо розмиті. Наприклад, у діючих стандартах освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) висуваються тільки вимоги до знань і вмінь (які, до речі, швидко застарівають), без посилення на необхідність мати визначення здібностей, ділових та особистих якостей для успішної самореалізації випускників у конкретній сфері трудової діяльності за спеціальністю. Тому часто виникають ситуації, коли відмінники навчання не можуть проявити себе у практичному житті у рамках обраної професії.

Для зміни ситуації Міністерству та навчальним закладам треба підсилити роботу по взаємодії ринку праці та професійної освіти. Облік конкретних потреб роботодавців, у тому числі вимог до здібностей та якостей робітників, повинен здійснюватися на підставі формування гнучких стандартів. У цьому відношенні показово виконання робіт по вивчання ринку праці, яке почало у системі професійно-технічної освіти у межах реалізації Українсько-німецького проекту "Підтримка реформ професійно-технічної освіти в Україні" [7], [8].

У цілому ж наявність таких стандартів дає можливість порівнювати реальних випускників, які оцінені за кваліметричною системою, з вимогами стандартів до здібностей, ділових та особистих якостей. Результати порівняння дають змогу наглядно бачити самому випускнику відхилення від стандартів, що стане імпульсом для самовдосконалення або... відмови від помилково обраної професії. Але щоб останнє не траплялося як виняток, перший курс перебування у ВНЗі або ПТУ і повинен бути присвячений не тільки навчанню...

Діяльність навчальних закладів, особливо шкільних, по сприянню самореалізації особистості у трудовій діяльності не закінчується самопізнанням учнями своїх здібностей та характерних рис особистості. Для самореалізації у трудовому соціумі (самоадаптації) треба ще кожному учню знати рівень свого творчого, фізичного і, особливо, морального розвитку. В цьому зв'язку стратегічні цілі розвитку освіти повинні включати підвищення рівня творчого, фізичного та морального розвитку, які вимірюються за допомогою оцінювальних кваліметричних моделей. Останні дозволяють бачити динаміку змін цих параметрів у рейтинговому режимі, що може служити потужним мотиватором самовдосконалення учнів, (це вже кількаразово зазначувалося у науковій та навчально-методичній літературі [9], [10]).

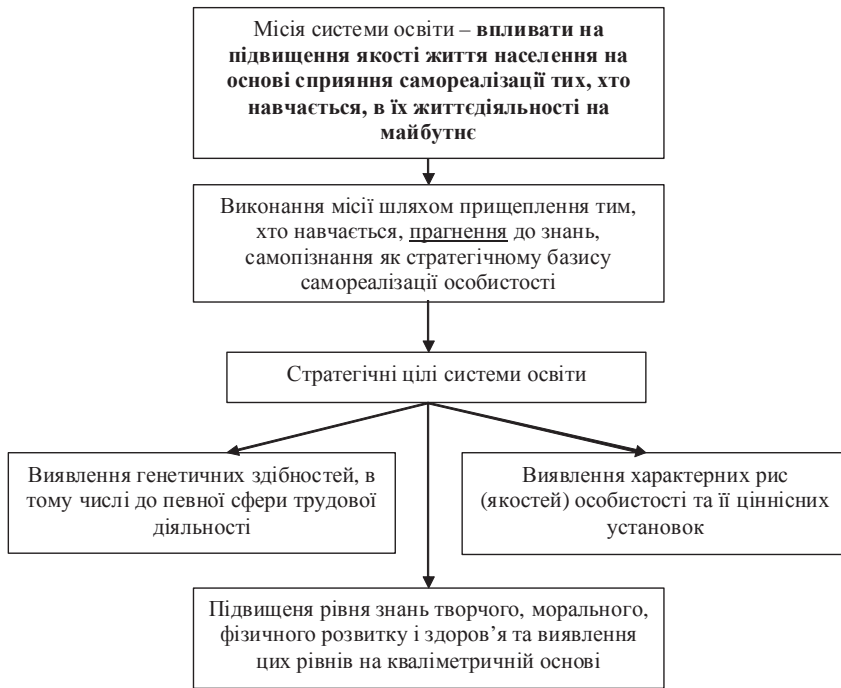

Рис. 2. Нова місія системи освіти та напрями її реалізації в контексті підвищення якості життя населення України (в рамках індуктивного підходу до виміру цієї якості)

Освіта, як достатньо організована система може взяти на себе важливу людиноцентричну функцію при умові зміни особистої місії у контексті трансформації українського суспільства в громадянське (рис. 2), де цінність людини повинна посідати перше місце [10].

Очевидно, що і якість трудового потенціалу у цьому випадку буде підвищуватись істотно, так як працівник на "своєму місці" вже свідомо більш мотивований та продуктивний, ніж інші... Особливо відчутно це відобразиться, якщо на "своєму місці" опиниться кожний топ-менеджер, від ефективності діяльності яких в багатому залежить не тільки рівень самореалізації підлеглих, але і ефективність всієї економіки. У науковій літературі з'явилися перші публікації про необхідність можливості формування у системі освіти корпусу елітних менеджерів, професійно підготовлених і гармонійно розвинених, адекватних своїй професії і вмючих отримувати синергійний ефект від властивих зусиль по управлінню колективом [11].

ВИСНОВКИ

Людиноцентрична освіта через сприяння самореалізації особистості тих, хто навчається, може безпосередньо допомогати вирішувати проблему підвищення якості життя населення. І робити це вона може у рамках реалізації індуктивного підходу до вимірювань цього параметру, при якому якість життя — це результат суб'єктивної оцінки свого стану самим індивідом.

Важливо засвоїти, що не треба

побоюватися суб'єктивності сприйняття людиною своїх відчуттів та їх виміру. Треба мати на увазі, наприклад, що саме відчуття незадоволення своїх потреб і, відповідно, неможливість самореалізації особистості змушує мільйони людей емігрувати з України, а як мінімум третина старшокласників і студентів бажали би це зробити за першої можливості.

Сьогодні вже є певні основні технічні засоби реалізації людиноцентричної освіти — кваліметричні оціночні моделі, комп'ютерні сіті картки особистості — і визначний світовий досвід у даній області. Наприклад, в молодших класах шкіл Німеччини (де побував автор) вчителі більше уваги приділяють приділять заповненню особистісних карточок, ніж оцінюванню знань учнів. Все це дає можливість послідовно переходити до формування і виконання нової місії міністерства освіти і науки. Ця місія логічно засвоюється у контексті трансформації України у громадянське суспільство в умовах все більш поглибленої у країні системної кризи. Остання, на думку автора, зумовлена слабким управлінням державою, цілеорієнтованим на людину, відчуженням влади від інтересів суспільства.

Зрозуміло, що освіта не завжди впливає на якість життя населення через самореалізацію людини. Наприклад, в такій сфері життєдіяльності, як місце проживання та відпочинку, якість життя мешканців залежить від рівня задоволення потреб в комунальних послугах, послугах транспорту та інше, що залежить від діяльності місцевих органів влади

(які не завжди цілеорієнтовані на потреби мешканців).

В той же час сама по собі достатньо організована система освіти може стати першою на шляху формування в Україні людиноорієнтованої культури цільового управління, яка у механізмі державного управління являється тою ланкою, "потягши" за яку, можна витягнути країну з системної кризи. Таким чином, саме людиноцентрична освіта через відповідну культуру цільового управління стає імперативом підвищення якості життя населення України у стратегічному аспекті.

Література:

1. Жеребин В.М., Романов А.И. Уровень жизни населения. — М.: Юнити-Дана, 2002 — 592 с.
2. Мандибур В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання: Монографія. — К.: Парламентське вид-во, 1998 — 256 с.
3. Айвазян С.А. Россия в межстрановом анализе синтетических категорий качества жизни населения — http://www.hse.ru/journals/wrldross/vol101_4/Ivazian1.htm. 31.03.2008
4. Айвазян С.А. Межстрановой анализ интегральных категорий качества жизни населения (экономический подход). — М.: ЦЭМИ РАН, 2001. — 61 с.
5. Медков В.М. Введение в демографию: Уч. пособие для системы повышения квалиф. МГУ, социол. комитет. — М.: Фонд "Мир", 2006. — 429 с.
6. Герасимова И.А. Социально-экономическое положение регионов Российской Федерации (к опыту сравнительного исследования). — М.: ЦЕМИ РАН, 1994. — 94 с.
7. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти. Механізм створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій: Зб. мат., підгот. у рамках реалізації укр. — нім. проекту "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні". — К, 2006. — 276 с.
8. Как провести качественную оценку местного рынка труда. Пособие для профессиональных учебных заведений. — К.: Европейский фонд образования, 2006. — 56 с.
9. Дмитренко Г.А. Стратегічний менеджмент: цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу — К.: ІЗМН, 1996. — 140 с.
10. Дмитренко Г.А. Що є цінним кінцевим продуктом системи освіти // Директор школи, ліцею, гімназії, — № 6, 2006. — С. 4—7.
11. Ріктор Т. Стратегія Державні важелі формування елітного менеджера в системі освіти // Економіка і держава, № 12, 2007. — С. 69—72.

Стаття надійшла до редакції 04 листопада 2008 р.